

B. Gáspár Judit

JAVASLATOK A BŰN FOGALMÁNAK ÚJRAGONDOLÁSÁHOZ

(Meditáció)

Kedves Mindnyájan!

Ha van egyáltalán, aki előre elolvas absztraktokat, tőle elnézést kérek, hogy ha tudományoskodó és nagyralátó megfogalmazásom egészen más elvárásokat támasztott benne, mint amit teljesíteni tudok. A szónak, remélem, nemes értelmében amatőr lévén a filozófiában, a teológiában meg még dilettáns sem, igazán tudományos igénnyel a mélylélektanok nyelvén beszélhetnék. Ám azok az erkölcsinek mondott, de szerintem legalább annyira egzisztenciális dilemmák, melyek – tapasztalatom szerint -- tudatosan vagy tudattalanul átszövik életünk minden pillanatát, most személyesebb megnyilatkozást követeltek tőlem. Szeretném megosztani veletek/önökkel, amire e pillanatig jutottam a rosszról és jóról, bűnről és büntelenségre törekvésről való – igazán nem állíthatom, hogy gyötrődésmentes – töprengésben. Profizmusra, bevallom hát, a pszichológián kívül, elsősorban (hogy Balassa Péter Ottlik Gézától kölcsönzött szavával éljek) a „léteésszakmában” törekedhetek, ott is legfeljebb a megértés szintjén, ha már a megélés szintjén nem is. Hogy, mint tolvaj szarka, mindjárt a fenomenológiai filozófiától vegyek kölcsön kifejezést, úgynevezett „léttapasztalataim” értelmezéséhez olvastam össze hetet-havat, az olvasottak csúcán persze szépirodalmi művekkel és mondjuk például Simone Weilrel. Meg szeretném érteni az Életet, amire meg vagyunk hívva, megérteni, hogy mi is a menü tulajdonképpen, így hát, mint a szivacs, szívtam magamba számomra lehetséges leírásokat és magyarázatokat.

I.

1.

*„Zord bűnös vagyok, azt hiszem,
de jól érzem magam,
Csak az zavar e semmiben,
mért nincs bűnöm, ha van.”
(József Attila: A bűn)*

Martin Heidegger „lelkiismereti tapasztalatok”-nak nevezi azokat az életélményeket, melyek „megszólítanak” minket és egyfajta „sajátlagos...értés és önértelmezés útjára” hívnak, megindítják „a tudat saját perét”, és „hitelesen kinek-kinek a számára egyes szám első személyben fogalmazódnak meg”. A fenomenológia etikai közelítése Husserltől Heideggeren, Nabert-en, Levinason és Ricoeurön át nem úgynevezett törvényetika, nem deduktív módszer. Nem a parancsolatokhoz, normákhoz mért tettekhez, hanem „magukhoz a dolgokhoz” fordul elsődleges figyelmével. „Szakít minden külső nézőponttal”, „túlmutat a kötelesség tartományán”, még tovább, „a szabadság hatókörén, sőt az önkéntes vállalásként értelmezett felelősségeszme terjedelmén is.” Ilyen úgynevezett „dolog” például amit magában „a rosszban rejlő ellentmondás” (168.,9.,170.,1. l.), másként az úgynevezett „büntapasztalat”-ban felmerülő dilemma, vagy Paul Ricoeurrel: „a szabadság szívében” keletkező ellentmondás. Korábban még Kannál így hangzik a paradoxon: „enyém a bűn, de a rossz, mely vele a világba kerül, nem velem vette kezdetét, készen találtam azt a

világban...” (181.2.1.) Ez olyan megfogalmazás, melyet akár tekinthetünk az eredendő bűnösség vagy az áteredő bűn problémája parafrázisának is.

2.

Az én saját perem is hasonló dilemmák formájában fogalmazódott meg bennem. Vegyük sorra!: - A földi életnek az a letagadhatatlan tulajdonsága, hogy benne az öröm és a szenvedés, a szeretettség és a szeretetlenség, az egészség és a betegség, a jólét és a szegénység, a tehetség, a jóság és a rosszság, a szépség és a rútság, a szerencse és a szerencsétlenség letagadhatatlanul és az emberek között szélsőséges egyenlőtlenséget teremtve, hogy ne mondjam, igazságtalanul van elosztva. Minden egyes ember, amióta világ a világ, saját, elidegeníthetetlen sorsába születik, olyan testi és lelki alkattal, adottságokkal, amilyenekkel, olyan nemzetbe, fajtába, korba, országba, társadalmi osztályba, családba, társadalomba, történelmi szituációba, kultúrába, amilyenbe. Tehát természetnek, társadalomnak, önmagának, vagyis saját és társaim sorsának egyaránt kiszolgáltatott vagyok, mindezek meghatározzák milyenségemet.

Mi következik mindebből az emberre mint etikailag is létező lényre? Ha nem választhatom meg sorsomat, mégis mi az, amit számon kérhetek, elvárhatok magamtól és másoktól? Hogy a gyötrő kérdést, melyet a mindenkori ember föltesz, előre bocsássam: ha ez így van, hogy várhatja el az Úr, aki így teremtette a világot és benne engem, hogy jó legyek? Hogy egyáltalán bármilyen más is legyek, mint amire determinálva vagyok?

Úgy vélem, ezeket a dilemmákat próbálják megkerülni azok ezoterikus lelki-szellemi műveletek, melyek ártatlanok szenvedését látva a karmára és előző életek bűneire hivatkoznak magyarázatért, még azt is hiszik, hogy „a leszülető lelkek” megválasztják szüleiket. Na de mind az a százezer-millió éhező és éhen haló, vagy épp legyilkolt gyerek?! Mégis, érthető! Nagyon nehéz elviselni az igazságtalan, egyenlőtlen világrend, és a véletlen uralmának tudatát. Megpróbálhatjuk ugyan a gonoszt, a rosszat, a szenvedést mindenestül az individuum nyakába varrni. Keresztényként és zsidóként ilyen kísérlet, amikor Isten személyes büntetésének tekintjük a betegséget, a járványokat, természeti katasztrófákat, még a háborúkat is, vagy éppen az obligát kérdést tesszük fel: „Miért pont én?!” Igenám, de a részvétet és személyes felelősségvállalást még így sem kerülhetjük meg. Például a buddhista tanítás szerint, hogyha Buddhává (értsd: megvilágosodottá) váltál is, ne válaszsd a Nirvánát, amíg egyetlen megváltatlan ember is van a világon!

Egyelőre én is megkerülöm a fenti teodicea-problémát, mert látom ugyan meghatározottságaimat, ugyanakkor látnom kell a szabadságra ítéltettségemet is. De hát egészen őszintén: mit értsek így szabad akaraton?! És akkor meg mit eleve elrendeltetésen? S mit nevezek bűnnek mindezek fényében? Esetleg csak az eltökélt, elhatározott, öncélú rosszat, az oktalan gonoszságot, melytől nagyjából mentesnek érzem magam, és ezért nem győzők naponta hálát adni? Vagy pedig minden bűn, talán a teljes önfeladást kivéve? Akkor viszont hogy szeressem magamat, mint felebarátomat? Másrészt, ha minden bűn, akkor semmi sem az! Mégis, hova tegyem az elűzhetetlen érzést, hogy mindenért felelős vagyok, Ádámig-Éváig visszamenően? Hová az állandó késztetést, hogy, mivel most már tudom, hogy Káin és Ábel is én vagyok, Ábelként megosszam az Úr rám mért igazságtalan szeretetét testvéremmel? Hová az örökös lelkifurdalást a rám mért szerencséért, sőt, az általam el sem követett bűnökért is, nemhogy saját tetteim akaratlan következményeiért? Mit kezdjek ezzel az „ellentmondással a szabadság szívében”? (185.1.) Lám- lám, még a büntudatom is determinált, velem született képesség, ami elől ki nem térhetek. Kant, hogy kivédje a dilemmát, ravasz, de igaz paradoxont állít föl: „tetteinkért a felelősséget nem annyira viseljük, mint inkább magunkra vállaljuk, hogy szabadságunkkal a természettől ekként visszaperelhessük őket.” (192.1.6) (A pszichológia mellel az ilyen lelki, szellemi műveleteket elhárító mechanizmusnak minősíti és a passzívan elszenvedett aktívba fordításának nevezi.) Valódi szabadságunk e szerint egyrészt

sorsunk sajátunkként való vállalásában, reflektálásában és értelmezésében van. Másrészt persze mérhetetlen fölénye alatt nyögő mégiscsak alakításában. Például, mivel most már tudom, hogy Káin és Ábel is én vagyok, Káinként mégsem ölöm meg testvéremet a szeretet egyenlőtlen és igazságtalan rááramlása miatt, hanem bátran elviselem a rám mért irigységet, vagy, ami gyakoribb, nem bírván elviselni irigy énem képét, elfojtom ezt az érzést,

3.

hogy aztán majd deformálva, rejtetten áthassza reakcióimat, megbetegítse testemet-lelkemet és szeretteimét is, bár igazán nem ezt akartam elérni. Én csak jó akartam lenni, mint lelke mélyén minden gyermek, mindhalálig. Így leszek, jó esetben, akár segítőként is, lelki gondozók, pszichológusok páciense. Mert itt nem ér véget az ördögi vagy éppen isteni, no mondjuk inkább hermeneutikai kör, mert könnyen beláthatjuk, hogy értelmezési és alakítási képességünk is súlyosan determinált. A képesség, hogy elviseljem és belül tartsam magamban saját rossz érzéseim és indulataim tudatát, anélkül, hogy legalább magamat gyűlölném értük, és mégse cselekedjem meg, amit ezek diktálnának, ehhez olyan szerencsés alkattal vagy élettörténettel kel rendelkeznem, vagy olyan segítséget kell kapnom személyiségfejlődésemhez, mely nem mindenkinek adatik meg. És ha életem története úgy alakult, hogy az meggátolta szociális kreativitásom, szabadságképességeim kialakulását?

A pszichológus munkája minden pillanatában szembesül azzal a ténnyel, hogy senki sem választhatja meg szabadon, hogy hogyan éli meg és reagálja le élményeit. Korábbi „sorseseiméink” erősen meghatározzák a későbbiekben való részvételünk mikéntjét. Jó-jó, itt van a pszichológia és a pszichoterápia, a lelki gondozás, s a többi, dolgozhatok azon, hogy némileg átalakítsam beidegzett jelentésadásaimat, de bizony, ez a lehetőség is csak keveseké. Többé-kevésbé jónak lenni bizony ritka kiváltság, individuális és szociális luxus dolga.

Ha pedig éppen „a bűnben rejlő ellentmondás”-okat kell éppen megoldanom? Például mert kényszerű kötelességem lehet akár fát lopni az erdőből, ha különben megfagyna a családom, uborkát a szomszéd nénitől, ha éhen halna, a kapualjba pisilni, ha nincs ingyenes nyilvános WC, és én hajléktalan vagyok? Vagy éppen két erkölcsi parancs mond ellent egymásnak abban az élethelyzetben, melybe szándéktalanul kerültem? Mondjuk például valamely hivatásbeli kötelességem, vagy társadalmi szolidaritásom áll szemben családi kötelezettségeimmel? Lennék-e én Ábrahám helyében? Hát, nemigen! Legyek hálás érte, ha az a szerencse ér, hogy nem kell rossznak lennem! Ne ítélek és mindig tudatosítsam a fenomenológusoktól nyert figyelmeztetést: A „bűnös” minősítés hitelesen csak az „én vagyok” prédikátumaként - állítmányaként merülhet fel! Persze, amúgy is, Istennél az ítélet.

Csepeli munkás koromban egy vasmunkás fiatalasszony barátnóm, megismerkedve értelmiségi barátaimmal, azt mondta: „Jó nektek, mert van időtök gondolkodni az életetekben!” Talán szigorúan véve neki is lett volna némi kis ideje, csak épp hulla fáradt és már huszonevésen teljesen lestrapált volt ahhoz, hogy ezt a kis időt arra szentelhesse, hogy azon töprengjen, hogyan kéne élnie, hogy az neki és szeretteinek is jó legyen, hogy beszélgethessen vagy olvasson, akár csak a legelemibb életvezetési problémáiról is. Simone Weil Ami személyes és ami szent című írásában a szerencsétlenséget a megfosztottság állapotaként jellemzi, vagyis bizonyos értelemben szabadságnélküliségként: megfosztottságként a nyelvtől vagyis az artikuláció lehetőségétől és a csöndre való időtől, tehát az igazságra való ráatalálás lehetőségétől. Így szól a szerencsétlenek nevében: „A körülmények játéka, mit nem ellenőrizhetek, bármikor bármit elvehet tőlem...Semmi sincs bennem, amit el ne veszíthetnék. A véletlen bármikor eltörölheti azt, ami vagyok, és valami ocsmányat és megvetendőt csempészhet helyébe.” - A szerencsésebbekhez szólva pedig hozzáteszi: „Teljes lélekkel belegondolni ebbe annyi, mint megsemmisülni. Ez a teljes és végzetes alázat

állapota, ami egyúttal az igazságba való eljutás föltétele. Nem kevesebb, mint a lélek halála. Innét, hogy a mezítelen szerencsétlenség látványától miért szűkül éppúgy a lélek, mint a test a halál közeléből. ” (93.1.) S ezután az elsőre megbotránkoztatónak ható következtetése és figyelmeztetése: „Istennek egyedül az örök részét van módjában megóvnia a léleknek... Ezért az embereknek kell vigyázniuk arra, hogy ne történjék rossz az emberekkel.” (97.1.) Mi van akkor, ha már megtörtént a rossz? Ezért lettem pszichológus. De ez sajnos nem elég! Weil, amikor ezeket írta, elhagyva gazdag családját, a végletekig kizsákmányolt gyári munkássággal vállalt közösségéből vonta le

4.

tapasztalatait. A szerencsétlenség etalonjának a szimbolikusan értett rabszolgaságot tekintette.

Vajon mit szólna a munkanélküli tömegek mai testi-lelki nyomorához, akik már gyári rabszolgák sem lehetnek?! De gondolhatunk a mindenkori koncentrációs táborokra is, legyen az Auschwitz, Gulág, vagy Guantanamo, ahol nem a testi kínzás, a tömeggyilkosság a legnagyobb metafizikai botrány, hanem a tömeges lélekgyilkosság, mely arra tör, hogy kiforgassa a foglyokat emberi-erkölcsi mivoltukból. Ahol a szabad akarat törekvése a jóra legfeljebb is a gázkamrát, vagyis az öngyilkos halált választhatja.

Ám teljesen normálisnak látszó, átlagos, szélsőséges megpróbáltatásoknak ki nem tett életek is rejtegetnek olyan sorselőzményeket, melyek lehetlenné teszik vagy deformálják szeretetképességüket, amely pedig ugye a legfőbb parancsolat: „szeresd!” Hogy kit? A te Istenedet, felebarátodat vagy/és tenmagadat, az csak ezután következik.

II.

*„Akár egy halom hasított fa,
hever egymáson a világ,
szorítja, nyomja, összefogja
egyik dolog a másikat
s így mindenik determinált”
(József Attila: Eszmélet)*

*„Mindannyian egymás túszai vagyunk.”
(Emmanuel Lévinas, 23.1)*

Ne nevessetek/nevessenek ki, de úgy érzem, találtam a magam számára feleletet az előbb otthagyt teodícea-problémára. Ez a felelet nem fog kevésbé drámaian vagy tragikusan hangzani, mint a kérdés, hogy hogyan engedhet Isten ennyi szenvedést a világban, engem mégis valahogy megnyugtat. Ez volt a másik perem.

Ha a teremtéshez a fenti értelemben mint dologhoz fordulok, az első, ami feltűnik, az a SOK létezése. Hogy a semmiből, vagy inkább az egyből szétáradt a sok. Ismert világunkban immár 7 milliárd ember. Gondoljuk csak el, ha nem lenne a halál és minden nemzedék tovább élne, akkor hány milliárdan lennénk! S mivel e sok minden egyes tagjának önálló létre kell törekednie, ez szükségszerűen szembenállások milliárdjait szüli. Már csak azzal is, hogy elfoglal egy helyet és időt, ahova a fizika törvényei szerint más már nem fér el. A petesejtet, melyből lettem, a sok ezer közül csak egy hímivarsejt termékenyíthette meg. Első, második, legkisebb gyereknek is csak egyikünk szülehet. S még jó, ha nem járunk úgy, mint Radnóti, hogy születésünk anyánk és ikertestvérünk életét követelje. Így csak szüleink és egymás szeretetéért, elismeréséért kell

versengünk. Később párunk szerelméért, gyermekeink szeretetéért, a barátokért, szakmai elismerésért. Normális vágy, hogy valaki számára elsők, egyetlenek akarunk lenni. Tágítva a kört: jó esetben lakunk egy lakásban, de több okból sem oszthatjuk meg azt hajléktalanokkal, különben is, hányal és kikkel kellene megosztanunk a sok ezerből? Melegben, világosban, kultúrában, jóllakottan élünk, és egynegyedünk fogyasztja el a világ termelésének háromnegyedét. De ha egyenlően próbálnánk elosztani sem lenne elég mindenkinek. A szükséglet végtelen, a lehetőségek végesek. Ezt akarta a tiszta, naiv kommunizmus megszüntetni és mára láthatjuk, hova jutottunk vele, még akkor is, ha eltekintünk a történelmi deformálódásától. Nem lett volna szabad elfelejteni Krisztus szavait: „Az én országom nem e világból való.” A siralomvölgy mindig siralomvölgy

5.

marad, még ha felelősségünk is javítani rajta. Mert a rossz, a szenvedés a „természetes” ebben a világban és a jó a csoda, a teljesítmény, melyre való képesség ugyanúgy egyenlőtlenül van köztünk elosztva, mint bármi más!

Amíg majd, nagyon remélem, odaát jobban megérthetem, mi a szándéka Istennek ezzel a feladattal, amivel amúgy gyönyörű világába hívott minket, nem tudok másból kiindulni, mint hogy valamire meg akart minket ezzel tanítani. Minthogy tehát amíg „rész szerint” vagyunk (Pál), addig büntetlenek lenni fizikai képtelenség, hát nem annyira jó igyekszem lenni, mint inkább jól igyekszem cselekedni. Hogy Rochlitz Kyrát idézzem: „Attól, hogy az ember nem Isten, még lehet ember. Nem lehet tökéletes, de lehet teljesebb.” (Ez a „Legyetek azért ti tökéletesek...!” - teleiosz – alternatív fordítása: teljes, érett, beteljesedett, tetteiért felelős ember. Mt.5. 48.)

És az utolsó dilemmám, amiről még beszélnem kell, a „Szeresd felebarátodat mint tenmagadat!” parancsolatával, az Isten-képűséggel és a szabadságból fakadó autonómia szükségességével is összefügg. Hiszem, hogy nem teremtette volna Isten a SOKat, ha egyforma ólomkatonákkal vagy fölülről rángatott marionett bábokkal akart volna játszani. Tehát mindegyikünk valamiféle önkiteljesítése, az önmegvalósítás botránköve nem lehet az ördögtől való! Hiszem, hogy ez mindnyájunk hálája azért, hogy akartak minket és hogy minket akartak. Az önmagunk iránti köteles tiszteletnek ezt a szempontot is figyelembe kell vennie. Mivel azonban sorsunk szorosan összefonódik egymáséval, minden döntésünk, különféle mértékben és módon, érinti mások sorsát is. Ha engem vesznek fel az egyetemre, testvéremre esetleg már nem jut pénz, más elől pedig elfoglalom a helyet. A patriarchális házasságban eleve eldőlt, hogy a nő hozza a nagyobb áldozatot, de hogyan osztozzunk lehetőségeinken ma, amikor nőnek, férfinak egyaránt van hivatása a családon kívül is? Mi mondja meg, mikor ki mondjon le, kinek a javára és miről?

Nem csoda hát, ha beleszerettem Hegel „Vázlatok a vallásról és szeretetről” című, fiatal kori feljegyzésébe, mely a fenti dilemmákról is szól. Szerinte, bár „a természetben örökös elválasztottság van”, a vallás „menekül a sokféle szembeállított elől...egységesség lehetősége felé...” (111.l.), mert az elválasztottak időről időre Istennel és egymással való egyesülésre vágnak és törekednek. Ezért a „vallás egy a szeretettel” (116.l.), „működésének formái szükségképpen csodák...”...mert „Az ember csak a szeretetben egy” a tárgyával... „...magunkat látjuk benne és ő mégsem mi vagyunk – ez olyan csoda, melyet fel nem foghatunk.” (114.l.) „Igazi egyesülés, valódi szeretet csak olyan élők között lehetséges, akik egyenlők a hatalomban, tehát egymás számára teljesen élők.” (18.l.) Az egyesülést és az elválasztódást egész életen át tartó, ide-oda hullámzó folyamatnak látja, mely „...végtelen különbségeket kutat és végtelen egyesüléseket ismer meg, a természet teljes sokféleségéhez fordul, hogy a természet minden életéből szeretetet igyék.” (120.l.)

Csak felnőtt, autonóm, szabad ember és csak önként tud még lemondani is adott esetben, ha feltétlenül szükségét érzi, számára fontos dolgokról tevékenységről, életmódról, társról s a többi,

súlyos deformálódás, megbetegedés nélkül. Ezt kívülről, normatív parancsba adni szerintem Isten ellen való véték. Mert ha megajándékoztattunk szabad akaratunkkal, kik vagyunk mi, hogy ezt bárkitől elvitassuk, beleértve magunkat és társainkat is? Senki sem tehet mást, mint hogy folyamatosan ingázik, az arányokat keresve libikókázik önmaga és mások szeretete között és élete minden pillanatában dönt valahogyan. És mindnyájan csak személyválogató módon dönthetünk, vagyis igazságtalanul. Látatlanban vállalva a felelősséget a létrejövő „sorsösszefüggésekért” (227.1) a döntésünkből magunkra és másokra váró következményekért, az egymásba ékelődő életekért (219.1.), és tetteink visszafordíthatatlanságából adódóan ezen a megbánás sem segít. Amikor Isten szabadságra ítelt, döntésre ítelt. Vagyis bűnre. De ha folyamatosan gyötör ez a tudat, ha mindig büntudatommal vagyok elfoglalva és az üdvözülésemért rettegek, azzal állandóan magamra fogok figyelni, képtelenné válok mások szenvedésének, büntudatának átélésére, és egy szebb élet

6.

alakítására. Nehogy aztán úgy járjak, mint szegény Oidipusz, aki épp azért rohant veszte kellős közepébe, mert annyira el akart menekülni a jóslat sugallta bűn elől. A gyöttrő büntudat nem jó tanácsadó. Mégis azt gondolom, hogy még a hívőnek is fenn kell magában tartania az etikai gondolkodás számára egy immanens részt. Személyes felelősségünket ugyanis nem tehetjük függővé még a kegyelemtől sem, attól, hogy Isten megbocsát-e vagy sem. Mert a felelősség „magunkra vállalása” avat bennünket sorsunk társszerzőivé. (219.), a másoknak okozott szenvedés fájaldalmát meg úgysem tudja semmilyen bűnbocsánat elmulasztani.

III.

*„Óh boldog az, kinek van Istene
ki rettenetes és maga a jóság,
kinek sebet kap reszkető keze,
ha leszakítja a tilalmas rózsát.”
(József Attila: Óh boldog az....)*

Végül, hogy szorosabb szakmámhoz forduljak kérdéssel: mit tesz hozzá a pszichológia a „létezésszakma” etikai vezetéséhez? Hiszen köztudott, hogy minden valamire való pszichoterápia alapvető követelménye a terapeuta mind személyes, mind a kollektívát képviselő ítélkezésének felfüggesztése, a páciensnek ebben az értelemben semleges, de együttérző elfogadása. Hogy miért nem vezet ez erkölcsi nihilizmushoz, mint a kételkedő moralizáló fóbia sugallná? Hogy van az, hogy jó esetekben mégsem gátlástalan pszichopáták kerülnek ki a terápiákból, hanem kényszeres, sokszor tudattalan büntudatuk, kívülről irányítottaságuk alól felszabadult, viszont saját lelkiismeretet kialakító, belsőleg irányított, autonóm felnőtt emberek? (Természetesen kinél-kinél önmagához képest kell értékelni ezt a fejlődést!) Talán a lélek belső szükségyszerűségei adják meg a választ. Azt tapasztalom, hogy ha egy szülő, nevelő, lelkes vagy pszichológus Istentől vesz példát és bízik a tőle függő személy vele született etikai képességeiben, végső jóságában, és „hosszú pórázra” engedi őt, nem oktrojálva rá kívülről szégyen- és büntudatérzéseket, ha nem örökíti tovább saját transzgenerációs büntudatérzéseit - nem fogja megbánni. A felnőtt gyarlóságok mögött ugyanis mindannyiszor felfedezhetjük a korábban megsértett önbecsülés, önszeretet, az elfogadás hiányának sorstörténetét. Aki megkapja ezt a fajta bizalmat és elfogadást, annak nem muszáj többé rossznak lennie. Aki az önismereti munkában megtapasztalja, hogy adott esetben szabad rosszat éreznie vagy gondolnia, mert ez megszabadítja a kerülő utas megcselekvéstől, aki lemond ideális önképéről a reális kedvéért, az jobb ember lesz. Mert a szeretet nem létezik, hanem küzdelmekben születik és fejlődik.

Végül néhány szót lelkész és lelki gondozó testvéreimhez az egyházakban. Sokszor elszomorítanak prédikációk és más erkölcsi állásfoglalások, melyek még mindig kizárólag a hívek hétköznapi kis vétkei, szexuális és más életvezetési, templomlátogatási szokásain, magánerkölcsükön köszörülnek ítélkező haragjukat. Kisebb-nagyobb magánvétkünkön, mi, a hívek, többnyire elbütykölgethetnénk magunk is. Annyira szeretnék több olyan prédikációt, elmélkedést hallgatni, melyek a személyes és a kollektív szolidaritás kötelességéről szólnak, például más felekezetek, más kirekesztettek és csoportjaik iránt! A kizsákmányolás árán való meggazdagodás vallás erkölcsi problematikusságáról, vagy arról, szabad-e fegyvereket megáldani, többnyire a harcolók mindkét oldalán. Vagy például egyszerűen arról, mit tehet az ember, ha kollégáját kirúgják az állásából.

Számomra minden esetre egyetlen fő erkölcsi parancs maradt, a tevékeny részvét parancsa mások és önmagam iránt. Mert Krisztus, mindnyájunk megváltója, a betegekért és bűnösökért jött, akik mi magunk vagyunk.

*„Az idegenség mozdulatai az igazságtalanság határán állnak”
(Radó Éva)*